

MARTIN BÚTORA

LAUDATIO

PRI PRÍLEŽITOSTI UDELENIA CENY NADACE VIZE

MILOSLAVOVI PETRUSKOVI

Vážená pani Dagmar Havlová,
drahá rodina Miloslava Petruska,
ctený Poradný zbor Ceny Nadace Vize,
dámy a páni,

toto slávnostné popoludnie je pokračovaním tradície udeľovania Ceny Nadace Vize ľuďom, ktorí sa vyznamenali vo svojom odbore, a pritom ho dokázali prekročiť, včleniť svoju disciplínu do širšieho kultúrneho rámca, odkrývať prekvapujúce súvislosti.

Dnešné odovzdávanie ceny však nie je len pokračovaním. Na rozdiel od minuloročného piateho októbra stolička po spoluzakladateľovi Ceny s jeho príznačnou žičlivosťou a vľúdny úsmevom ostala prázdna. No nielen to: namiesto nezameniteľného mierne

chrapľavého hlasu charizmatického laureáta nám ostáva jeho posolstvo slov v knižke

Spoločnosť a kultúra.

Ocitli sme sa tak rovno uprostred trhliny, zlomu, ruptúry: ani jeden z kľúčových protagonistov tu nie je. A tak sa nemožno čudovať, ak to v nás popri radosť vzbudzuje aj úzkosť, popri potešení chvenie, popri hrejivom pociťte aj posvätnosť a bázeň.

Nie je to však jediný paradox dnešného stretnutia. Osud to zariadil tak, že nedlho pred ocenením oslávil laureát polookrúhle jubileum a len celkom nedávno si ho pri rozlúčke s ním pripomínali desiatky blízkych, priateľov a kolegov, stovky jeho študentov a študentiek, tisícky čitateľov. Zrodili sa tak nádherné texty, ktoré ho priblížili širšej verejnosti a spolu vytvorili skvostnú kyticu. Milan Petrušek dnes vlastne nijaké laudatio nepotrebuje, napísali ho už iní, a urobili tak výstižne, vŕcne, veľavravne. Z úcty k nemu i k nim sa pri nich treba aspoň na chvíľočku pristaviť.

„Zůstane trvale zapsán v dějinách našeho oboru jako sociolog Obnovovatel, a to hned dvojnásobný,“ napísal o ňom Ivo Možný. „Byl jedním z nejvzdělanějších sociologů,“ dodáva Jiřina Šiklová. Tešil sa prirodzenej autorite a úcte, z jeho osoby vyžaroval duch starých čias, hovorí jeden z jeho študentov; mal v sebe bezprostrednosť i zmysel pre humor, hltali sme ho v Celetnej 20 i na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. „Není to nadsázka ani přebujelá ódy. Uměl načasovat pointu, hrát si s napětím, vtipkovat. Navádět. Učit... Nedá se to popsat jednoduše a přímo; jde o jakési ‚světlo duše‘.“

A ohlásili sa aj mnohí ďalší: „Guru české sociologie“, „originální myslitel a kritik doby“, „člověk osobně statečný, neslevující ze svých zásad mravnosti a hodnot“, „legenda již za svého života“.

„Byl jakousi institucí o sobě, s níž se počítalo, s almarami knih a článků o nejrůznějších teritoriích sociologického vesmíru. Byl encyklopedickým ústavem, který informuje a hodnotí, vykládá a shrnuje.“

„Zůstane nedostižným příkladem svrchované intelektuální poctivosti, niterné odpovědnosti za osud společnosti, v níž žije, a mravní velikosti.“

Bol doslova „učiteľom od Boha“, zapíňal veľké posluchárne – aj keď on sám uprednostňoval bezprostredný kontakt v menších skupinách. „Právě ve vynikající schopnosti propojovat různá témata od ‚velkých‘ historických až k tématům každodennosti byla jeho přitažlivost.“ Sám laureát k tomu skromnejšie dodáva: „Snad jsem to kantorování dokonce i uměl,

protože mám jistý zděděný dar k amatérskému herectví po dědovi a schopnost zjednodušit příliš složitě teorie tak, aby jejich reprodukce měla pro studenty věcný smysl.“

„Oslňoval znalostmi a strhující rétorikou. Vzpomínám, jaké nábožné ticho se vždy rozhostilo na zasedáních Machoninova týmu po jeho vybroušeném vystoupení.“ Sám Pavel Machonin mu k sedemdesiatke napísal: „Dal jsi zřetelně vědět o tom, jaké tři významné role v české sociologii Ti budou souzeny: úloha znalce a šířitele poznatků světové sociologie, úloha novátora v badatelské činnosti a konečně pozorovatele a propagátora možných odlišných proudů. Svou živou letorou i přirozenou emocionalitou, pohybující se jako Tvé moravskoslovácké písňe od radostné a strhující euforie až po tesknou zádumčivost, jsi vnesl nový tón do neformálního života pražských sociologů a stal ses jedním z nejuvěrnějších přátel těch z nás, které později – ostatně paralelně s Tebou – postihly normalizační rány sedmdesátých a osmdesátých let.“

A Jeff Goldfarb, priateľ a kolega z New School for Social Research, aj za Elzbietu Matyniu a ďalších k tomu dodáva: „Pilier integrity. Spolu s Alenkou boli tichými hrdinami českých spoločenských vied, kultúry i verejného života.“ Málo lidí, dokonce medzi mojimi spoluobčanmi – napísal o ňom Nikolaj Petrovič Narbut – tak hlboko ako on rozumeli ruským dejinám, ruskej kultúre, literatúre, umeniu. „Veľký vedec, veľká osobnosť, veľký priateľ,“ odkazoval mu pri tej istej príležitosti Zygmunt Bauman. „Vždy bol s nami, zdieľal s nami naše zármuky i nádeje, úspechy i zlyhania, víťazstvá i porážky.“

„Profesor Petrušek,“ uzavrieme týmto hold, ktorý mu už oprávnenne zložili iní, „uměl otevřít oči, nadchnout pro věci, o kterých jsme neměli ani tušení. V literatuře se vždy skrývá obraz tehdejší doby, říkal, a vzápětí podal překvapivý, ale srozumitelný příklad: ‚Božena Němcová je, dámy a pánové, český Ferdinand Tönnies. Je svým způsobem česká socioložka. Protože tak pěkně českou venkovskou pospolitost nikdo před ní nepopsal,‘ vysvětloval. Babičku zná každý, ale dokud vám ji Petrušek nenaservíroval na stříbrném podnose jako sociologický text, ani vás nenapadlo na ni takto hledět.“

Spomedzi všetkých týchto slov sa dvíha na povrch dielo intelektuálnej mohutnosti, do akej raz dorastie platan, ktorý mu jeho študenti a kolegovia darovali na sedemdesiatku. Očarujúca osobnosť – strhujúci rétor, brilantný teoretik, milovaný učiteľ, charismatický prednášateľ, neúnavný organizátor, znalec umenia, budovateľ inštitúcií, pevný ťahúň v dvojzápra-

hu, aký vytvoril s Alenkou Miltovou, keď spolupracovali publikačnú infraštruktúru milovanej vedy nemilovanej predchádzajúcim režimom. Dielo človeka, ktorý na vlastnej koži zakúsil násilne zastavený čas a postavil sa voči tomu odvážne i dôstojne.

V dnešných časoch už nemusí byť každému celkom jasné, čo znamená termín sociológ Obnovovateľ – čo bolo treba obnovovať? Laureát sa toho dotkol v jednom zo svojich textov, kde popísal roky normalizácie po sovietskej okupácii: „Byl zrušen Sociologický ústav, všechny redakční rady časopisů a nakladatelských edic byly vyměněny za ‚spolehlivé soudruhy‘, většinou buď odborně nekvalifikované nebo charakterově zlomené, byla přísně řízena ediční politika – vycházely výhradně původní a důkladně politicky prověřené texty, jejichž odborná kvalita byla skandální, a překlady sovětské literatury. Za celé toto období nevyšel ani jediný překlad sociologického textu západní proveniencí a ani jediný text z klasické či starší moderní sociologické literatury. Po roce 1968 také emigrovala řada významných sociologů. Když se v roce 1990 sociologie vracela do ‚původních kolejí‘, tedy k jakémusi ‚normálu‘, stála na ruinách a troskách – nebylo vlastně na co navázat. Proto období ‚revitalizace‘ mělo podobu spíše resuscitace, kdy bylo nutno obnovit akademické struktury, vypracovat nové učební plány, změnit vydavatelské koncepce atd.“ Milan Petrušek prebudoval skostnatenú fakultu žurnalistiky na prestížnu Fakultu sociálnych vied, a okrem toho, že stále učil a písal, bol tiež po celé desaťročie najprv dekanom tejto fakulty a potom prorektorom Karlovej univerzity. Popritom sa ešte stačil postaviť do čela obnovenej Masarykovej sociologickej spoločnosti i slúžiť ako predseda vedeckej rady nakladateľstva SLON založeného Alenou Miltovou a Jiřím Rybom, ako spolutvorca viacerých jeho edícií – vyše 250 vydaných titulov SLON-u je svedectvom neobyčajne systematického úsilia.

Pravda, „obnovení důvěry v sociologii“, za ktorú mu Nadace Vize udelila cenu, má viacero rozmerov. Jedným z nich bolo aj Petruskovo presvedčenie o tom, že sociológ by okrem zvládnutia teórie a metodológie mal byť aj „humanitným vzdelancom“. On sám bol erudit, aký nemá páru, knižožrút par excellence. Dostal sa k tomu podobne paradoxne ako Hrabalov Haňta z *Příliš hlučné samoty*, ktorý sa v Zberných surovinách stal „vzdělancom proti své vůli“, keď zachránil a prečítal nepredstaviteľné množstvo vzácnych kníh odsúdených na likvidáciu, mal ich doma dve tony. Pre Petruska to bolo prekliatie i požehnanie: politická perzekúcia v 70. rokoch ho vyradila z výuky i výskumu a prispela k infarktu, ktorý ho

však ochránil pred prácou kdesi v metre. A tak sa v profesii pomocného knihovníka stal najerudovanejším československým sociológom.

Skutočne, za desaťročia práce toho mal závatne veľa „načteno“ a nesmierne mnoho „přetaveno“. Najdôležitejšie však neboli znalosti, ale sila jeho vlastnej výpovede. Zasyväcoval záujemcov do zložitosti a nejednoznačnosti sociálneho sveta, do rozmanitých spôsobov, ako sa o ňom dá premýšľať, do kontextov, v ktorých možno chápať skutočnosť. Bol tým, čo pod pojmom vzdelanca rozumel Václav Havel, keď povedal: „Žádný z velkých problémů dnešního světa nelze řešit bez účasti vzdělanců. Ale nemyslím tím pouhé specialisty, myslím vzdělance jako lidi, kteří si uvědomují širší a hluboké souvislosti jevů, a kteří proto pociťují i zesílenou odpovědnost za svět.“

Sociológ Petrušek bol jedinečný v tom, ako dokázal oslovovať rôzne publiká. Nie náhodou má svoju početnú česko-moravsko-slovenskú čitateľskú obec, má svojich sympatizantov medzi ľuďmi mnohých profesií – humanistov, žurnalistov, prírodovedcov, umelcov, právnikov, učiteľov, politikov. Spoločenské vedy majú totiž podľa neho „dve auditóriá“, svoje vlastné, odborné, a potom to druhé, širšiu verejnosť. „Orientace k veřejnosti znamená plnit základní funkci společenských a humanitních věd, jíž je funkce kritická. Demokracie, která si nedokáže nastavit zrcadlo, nikdy nebude dobře fungovat.“ Aj preto privítal, keď najmä mladí spoločenský vedci začali výraznejšie vstupovať do verejnej rozpravy.

Keby bol Milan uplatnil na seba samého *Chronotopos moderní sociologie*, jeden z kurzov, ktoré vyučoval, otvorilo by sa nám pred očami jeho putovanie rôznymi prostrediami, malými i veľkými dejinami, osobnosťami a ideami. Od stopy, akú v ňom zanechalo rodné Slovácko i osudy časti jeho rodiny, ktorá za účasť v komunistickom odboji skončila v koncentráku; cez stretnutia so Šestatťičátníkmi (sám bol jedným z nich) vrátane poetky Violy Fischerovej, ktorá nedávno odišla v rovnakom veku ako on; cez „zázračné setkání“ s jej otcom J. L. Fischerom, filozofom a ľavicovým intelektuálom s osobitnou noblesou; cez učiteľov, akými boli Jaroslav Šabata a Lubomír Nový; cez fascináciu T. G. Masarykom, ktorá ho nikdy neopustila, keďže tak obdivoval Masarykov „obrovský cit pro aktuální problémy doby, pro tzv. krizi moderního člověka“; cez samizdatový *Sociologický obzor*, do ktorého spolu s Josefom Alanom „bez grantov a honorárov“ sami napísali stovky strán; cez jeho účasť v brnenskej edícii *Prameny*, kde pod vedením Jiřího Müllera vydávali preklady zá-

padných autorov, ktorí nesmeli vyjsť oficiálne; až po vyoraníe brázdych pri obnove pluralitnej sociológie po Novembri 89.

Masaryk bol preňho „přitažlivou osobností svou mravní a intelektuální integritou, svým lutherovským Zde stojím a nemohu jinak! Masaryk je minimálně sociologickým, kulturním a politickým pilířem naší národní identity. Důraz na lidskou slušnost, porozumění, vzájemnou pomoc, na to všechno, co je už ve slavném Kázání na hoře – a o nic jiného přece nejde v masarykovském Nebát se a nekrást! – to všechno jsou maximy kultivovaného života v demokratické společnosti. Masaryk je starosvětský myslitel, který stále ještě věřil v cosi, čemu se kdysi říkalo lidské ctnosti.“ Tu, mimochodom, nachádzal Petrussek podobnosti medzi TGM a Václavom Havlom: „Havlova ‚existenciální revoluce‘ a Masarykova ‚revoluce hlav a srdcí‘ pocházely z téhož mravního popudu a sledovaly též lidský a společenský cíl.“

Milana Petruska nielen bavilo učiť, neobyčajne ho tešilo aj písať – či už to boli „drobné žánre“, eseje, štúdie alebo knihy. Je autorom jednej z kapitol v prelomovej knihe tímu Pavla Machonina *Československá společnost* i publikácií *Sociometrie*, *Sociologie a literatura*, *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Má cit pre systematiku: bol spolueditorom i spoluautorom *Malého sociologického slovníka* v roku 1970, ako aj predsedom redakčnej rady a autorom hesiel v monumentálnom *Velkém sociologickém slovníku* z roku 1996. Mimoriadne zažiarila jeho *Alternativní sociologie*“, vydaná v roku 1986 pod menom Petr Grňa. Oslovoval v nej svojou imagináciou i štylistickou eleganciou; alternatívna sociológia chcela byť otvorená a tolerantná i v podmienkach nealternatívnej spoločnosti. Jeho spôsob uvažovania bol výrazom vnútornej slobody, bol to opak „captive minds“ Czeslawa Miłosza – bol to „nesputnaný duch“. Ako to s istou dávkou pátosu zhrnul jeden z jej slovenských čitateľov: „Odtiaľ už nemožno pestovať sociológiu po starom.“

Má za sebou klenoty v podobe úvah a esejí k 660. výročiu Karlovej univerzity pod názvom *Ať je stůl k pohoštění prostřený..* i ojedinelú publikáciu *Společnosti pozdní doby*. „Nejenže společnost je,“ napísal o nej Ivo Možný, „nýbrž společnosti jsou, simultánně v téže době a na tomtéž místě. Sto osm nám jich Milan Petrussek přiblížil, a snad kdyby nezasáhla jeho milá žena, která jako nakladatelka ví, že knihu je zapotřebí dopsat, aby se mohla vydat, přidává dodnes studie společnosti dalších.“

Bol obdarený nevšedným talentom: na čokoľvek sa pozrel, vedel o tom pojednať netriviálnym, prenikavým spôsobom a uchvacujúcim jazykom. Miroslav Paulíček, jeden z predstaviteľov mladšej generácie, ktorému je Petruskov pohľad na svet blízky, hovorí o jeho „špecifickom druhu poznania“: „Na jeho prednáškách posluchač nabyť dojmu, že svet jako celek dáva zmysel, spoločnosť môže byť srozumiteľná. Petruskovské sociologické poznání – syntetické v tom najlepšom slova zmyslu – je pôvabné tým, že potenciálnym objektom jeho zájmu sa stáva naprosto čokoľčo: hudobná skladba, vojenské vyznamenání, sokolský kroj, veľká Fermatova veta alebo třeba Lucie Bílá. Jde totiž o to, že každý jav alebo predmet ve společnosti je nutně ‚potřísněn‘ lidskou aktivitou, je vybaven čímsi, co sociolog Florian Znaniecki nazval humanistický koeficient. Lidé i s těmi nejobyčejnějšími objekty nějak zacházejí, spojují s nimi své jednání a přisuzují jim určité významy.“

A tu sme pri osobitnej črte jeho myslenia, jeho štýlu, jeho spôsobu poznávania skutočnosti. Milan Petruska niekedy o sebe hovoril, že svoje poslanie vidí hlavne v rovine vzdelávacej, výchovnej. Nemal celkom pravdu: nepochybne bol skvelým učiteľom, no bol aj mysliteľom, ktorý dokázal súčasne uplatňovať metódu kontextov a súvislostí s holistickým uchopením podstaty skúmaného javu.

Nevdojak to vystihli aj niektorí študenti, ktorým pedagógovia v rámci hodnotenia kurzov položili klasické otázky – „Čo v kurze najviac oceňujete?“ Popri odpovediach typu „Petruska, je to pán!; vládny a vstřícný přístup; dokáže vyprávět dějiny jako detektivní příběh; kurz povznáší ducha“ sa tam objavujú aj takéto ocenenia: „Dôraz na súvislosti; to, že nejde o podávanie informácií bez štruktúry; úchvatná schopnosť preklenúť medziodborové priepasti“.

A jedna z odpovedí lakonicky konštatuje, čo tam naopak chýba: „Víc profesora Petruska.“

„V rodině se od mého dětství tradovalo – píše laureát v knihe, ktorú teraz vydala Nadace Vize – že cikánka v porodnici mamince včítala: ‚váš synek bude nějakým jenerálem či co a potom tam vidím jakýsi refaz, ale tož to nevím, co to je‘. Po mnoha letech, kdy bylo zjevné, že z ‚jenerála‘ nebude nic, zbýval ten ‚refaz‘. Když jsem se stal v roce 1991 děkanem, byl jsem účasten promoce prezidenta Havla na čestného doktora a mamince jsem poslal fotografii, na níž jsem s prezidentem, já ovšem v taláru – a s řetězem na krku. Maminka mi jen napsala na lístek – Milánku, tož to je ten řetěz.“

S tou pomyselnou reťazou sa však nespája iba dekan v talári. Milan Petrušek ňou obopnul neuveriteľne početnú a pestrú obec ozajstných vzdelancov všetkých generácií; okružil ňou invisible college „slušníakov“, ktorí sa aj v ťažkých časoch a za každého počasia usilovali správať dôstojne; má v nej krúžky spriaznencov, kolegov i priateľov z Poľska, Ruska i Ameriky, s ktorými sa stretával, debatoval a súzvučil; jej prirodzenými ohniskami sú Hradištan i Leoš Janáček; sú v nej desiatky zákutí a kultúrnych stôp českých, moravských, slovenských i európskych miest; sú v nej jeho najbližšie duše – jedným slovom, je tam jedinečný, bohatý a neopakovateľný svet človeka, ktorého význam a odkaz budú objavovať nie iba súčasníci.

Je tam bohatá kapitola jeho vzťahov s partnermi i priateľmi na Slovensku. Petruskova osobitosť spočívala v tom, že aj keď žil v Prahe, tak ako málokto poznal tamojšie intelektuálne a umelecké prúdy, vrátane tých „alternatívnych“: čítal slovenské časopisy, sledoval slovenské diskusie, navštevoval predstavenia divadiel, kupoval knihy v slovenčine, pôvodiny i preklady. So Slovenskom ho spájali početné nitky, poznal viacero generácií slovenskej sociologickej obce, a nebola to iba pasívna evidencia toho, čo sa na Slovensku deje, bola to obojstranná živá komunikácia.

V máji 2012 mi napísal: „Byl jsem prý jednomyslně vybrán jako kandidát na Genu Vize. Ta představa, že jsem v jakési množině jedinců, do níž patří i Kristeva, Weizenbaum, Bauman a jiní... (...) Můj zdravotní stav se podstatně zhoršil, srdce prostě odmítá jet, jak by se slušelo. (...) Suma: proto mám z té svatovojtěšské berly radost – to ostatní musím zvládnout silou ducha a tichou modlitbou.“

Niekde v tej reťazi je aj Umberto Eco, ktorý pred dvanástimi rokmi pri udelení Geny Nadace Vize tu v Prahe povedal: „Právě to nám říká každá velká kniha, že Bůh tudy prošel, a prošel pro věřící i skeptiky.“ Alebo slovami hudobného skladateľa a filozofa Romana Bergera, ktorého esej vyšla v najnovšom čísle slovenského časopisu *Kritika a kontext*, kde je aj Milanov článok o umení a životnom štýle: „Umenie má silu pôsobiť, lebo je z iného sveta, berie silu z arché, z tej prajednoty.“

Zložme teda poklonu a potešme sa, lebo už vieme: tak ako pri každej veľkej knihe, tak aj pri každom veľkom diele, akým je dielo Milana Petruska, platí: „Bůh tudy prošel.“ Okolo nás všetkých.